

1923–1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları

Dilek GÖZE KAYA*
Ayşe DURGUN**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 1923–1938 döneminde Atatürk’ün Türkiye’de uyguladığı maliye politikalarının ele alınarak incelenmesidir. Çalışmada maliye politikalarının incelenmesi, bütçe uygulamaları ve vergi uygulamaları olarak iki ana koldan ele alınmaktadır. Ayrıca bütçe uygulamaları 1923–1929 ve 1930–1938 dönemleri itibarıyla analiz edilmekte ve vergi uygulamalarındaki değişikliklerde ele alınmaktadır. Çalışma 1923–1929 ve 1930–1938 dönemlerindeki mevcut koşulların Atatürk’ün maliye politikaları tercihine etkilerinin neler olduğunu ve uygulanan maliye politikalarının sonuçlarının neler olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Atatürk dönemi maliye politikaları, bütçe politikaları, vergi politikaları*

Fiscal Policies of Atatürk for the Period of 1923–1938: Budget and Tax Practices

ABSTRACT

The aim of this study is to discuss and analyse the fiscal policies that Atatürk put into practice in Turkey during the period of 1923–1938. In the paper, the analysis of fiscal policies is discussed in two main categories; that is, budget practices and tax practices. Further, the budget practices are studied with respect to the periods 1923–1929 and 1930–1938, and the changes within the fiscal practices are also studied. This study tries to put emphasis on the effects of the existing conditions in the periods 1923–1929 and 1930–1938 on the fiscal policies of Atatürk and reveal the results of the practiced fiscal policies.

Keywords: *Atatürk period finances policies, budget policies, tax policies*

Giriş

Osmanlı devleti I. Dünya Savaşı sonunda hem mali hem de siyasi bağımsızlığını kaybetmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen kurtuluş savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. Cumhuriyetle birlikte yenedünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinde Atatürk, ekonominin düzeltilmesi konusuna öncelik vermiştir. Bu amaçla 17 Şubat 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nin toplayarak; ülke için kalkınma

*Arş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, dgoze@iibf.sdu.edu.tr

**Arş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ayshedurgun@iibf.sdu.edu.tr

strateji ve politikalarının belirlenmesini, iktisadi hayatın bir an evvel düzenlenmesini sağlamak istemiştir.

Atatürk, “Mali siyasetimiz halkı tazyik etmeden ve ona zarar vermekten kaçınmakla beraber, mümkün olduğu kadar dışarıya muhtaç olmadan yeterince gelir sağlamak esasına dayanmaktadır” diyerek; mali bağımsızlığın gerekliliğini vurgulamış ve uygulayacağı mali politikanın çerçevesini çizmiştir. Mali bağımsızlığın en önemli şartı olarak da devlet hazinesinin güçlü ve güvenilir olmasını gerekli görmüştür.

Bu çerçevede dünya konjonktüründeki gelişmelerinde etkisiyle 1923–29 döneminde liberal politikalar uygulanarak özel girişim desteklenmiş, 1930–38 döneminde ise karma ekonomi politikaları (devletçi politikalar) uygulanarak devletin piyasayı yönlendirmesi sağlanmıştır. Bu çalışmada Atatürk'ün maliye politikaları farklı boyutlarıyla incelenmektedir.

1. Cumhuriyetin Devraldığı Ekonomik Yapı

Atatürk'ün uygulamaya koyduğu maliye politikalarının temellerini kavrayabilmek için yeni kurulan Cumhuriyetin devraldığı ekonomik yapı ve şartları da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bu anlamda, Osmanlı'dan kalan sosyo-ekonomik mirası bilmek önem arz etmektedir.

Doğrudan veya dolaylı olarak nüfusun 4/5'i tarımla uğraşan Osmanlı Devleti'nde, iç ve dış ticaretin neredeyse tamamı azınlıkların elinde bulunuyordu. Sanayi üretimi el sanatlarından öteye geçemiyor ve sanayi ürün ihtiyacını ithalatta karşılıyordu.¹ Ayrıca Osmanlı döneminde Avrupa ülkelerine tanınan kapitülasyonlar zaman içinde genişleyerek, tekel, demiryolları, madenlerin işletilmesi, deniz ulaştırması gibi iktisadi ve mali alanları Avrupa'nın denetimi altına sokmuştu. Baskı altındaki Osmanlı yönetimi yabancılardan borçlanmaya gitmiş ve zaman içerisinde alınan borçlar ödenemez hale gelmişti.²

Osmanlı Maliyesi 1881'de II. Abdülhamit döneminde (1876–1909) yürürlüğe giren “Muharrem Kararnamesi” ile yabancı alacaklıları temsil eden beş ülke temsilcisi ve yerli alacaklıları temsil eden iki temsilciden oluşan, Düyun-u Umumiye İdaresinin denetimi altına girmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın ekonomik ve mali kaynaklarını denetim altına alan Düyun-u Umumiye İdaresi ikinci bir Maliye Bakanlığı gibi uygulamada bulunabiliyordu. İdare, vergileme hakkını devletin elinden almış ve on civarında farklı vergiyi doğrudan toplamaya başlamıştı.³

Yaşanılan bu dalgalanmalar ve büyük borçlanmalar altında idari ve siyasi alanlarda sıkıntılar yaşayan Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na da dahil olmuş ve ağır şartlarda savaşmıştır. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti, ekonomik yönden çökmüş bir ülke görünümünde idi. Savaşların finansmanında iç kaynaklar yetersiz kalmış ve Osmanlı yönetimi yüksek miktarda borçlanmaya girmiştir. Yıllar süren savaşlar sonrasında, birçok işyeri kapanmış, üretken erkek nüfusu azalmış, aileler parçalanmış,

¹ Okan H. Aktan, “Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998, s. 29–30

² Mehmet Ali Tesbi, “Atatürk Dönemi Türkiye'nin ekonomi Politikası”, *Anamur Akdeniz Postası*, 28 Kasım 2001, <http://www.tarim.gen.tr/tesbi/94.htm>

³ Erdiñ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914 – 1999)*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 20 ve Cihan Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası I*, TİSA Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 84-85

göçler nedeniyle işsizlik had safhaya varmış, mevcut kaynaklar da önemli ölçüde tükenmiştir.⁴

Osmanlı'dan kalan bu şartlar altında 1920–22 dönemi ülkemiz için Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı zor yıllar olmuştur. Bu dönemde yorgun, maliyesi çökmüş, güzide evlatlarını dört cephede kaybetmiş Türkiye⁵ kendi imkanları ile yeterli olma yoluna gitmiştir.⁶ Atatürk, bu ekonomik koşullar altında sınırlı kaynaklarla Cumhuriyeti kurabilmek için tam bir bağımsızlık savaşı vermiştir. Dolayısıyla 1920–22 arasında yeni Türk hükümetinin ekonomik politika üretmesi ve kalkınmaya yönelik adımlar atması olanaksız durumdadır.⁷

Tasvir edilen zor şartlar altında kazanılan Kurtuluş savaşı sonrasında 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'nin siyasi bağımsızlığı tanınmıştır. Ancak Lozan Antlaşması ile elde edilen bu siyasal bağımsızlığın sürdürülebilirliği, ekonomik bağımsızlığın da gerçekleşmesi ile mümkündü. Bu amaçla 17 Şubat 1923'te bağımsız ekonomi için Atatürk'ün desteği ile ilk adım atılarak Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır.⁸

2. 1923–1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları

Zaferle sonuçlanan Kurtuluş Savaşı sonrasında, ekonomik bağımsızlık için ilk adım atılmış ve bu amaçla İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Atatürk'ün önderliğindeki bu dönemde ülke ekonomisinde ve maliyesinde iki farklı politika izlenilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde izlenen bu politikalar; 1929 büyük krizine kadar olan dönemde liberal yaklaşımda iken, 1929 sonrası dünya konjonktüründe ortaya çıkan gelişmelerin de yansımalarıyla devletçi yaklaşıma dönmüştür.

Liberal yaklaşımın hüküm sürdüğü 1923–29 döneminde de, devletçi yaklaşımın hüküm sürdüğü 1930–38 döneminde de Atatürk'ün maliye politikasındaki amacı değişmemiştir. Atatürk bir konuşmasında;

“Binaenaleyh, usul-ü malimiz (maliye yöntemimiz) halkı tazyik ve izrar etmekten içtinap (halka baskı yapmaktan ve ona zarar vermekten kaçınmak) ile beraber mümkün olduğu kadar harice arz-ı ihtiyaç ve iftikar etmeden (ihtiyaç ve yokluklar için dışarıya muhtaç olmadan) varidat-ı kâfiye (yeterli gelir) temin etmek esasına müstenittir (sağlamak temeline dayanmaktadır)” sözleriyle maliye politikasındaki temel amacını; halk zorlamadan kaçınarak devlet bütçesi dengesinin sağlanması olduğunu ifade etmiştir.⁹

Atatürk'ün maliye politikasında devlet bütçesinin açık vermemesi gerekmektedir. Bu nedenle bütçeler, yılbaşlarında denk olarak hazırlanmalı, kesin hesaplar da denk olarak kapatılmalıdır. Yıl içinde ek ödeneklerle bütçe denkliliğinin bozulmasına izin

⁴ Ali Coşkun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı: 4, Kasım 2003, s. 72.

⁵ İlber Ortaylı, “15 Mayıs 1919”, *Milliyet Gazetesi*, 20 Mayıs 2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/05/20/pazar/yazortay.html>

⁶ Durdu Mehmet Burak, “Camilla Jacquart'ın Raporuna Göre Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c:16, no:1, 2008, s.222

⁷ Coşkun, *a.g.m.*, s. 72.

⁸ Erdinç Tokgöz, *a.g.e.*, s. 33.

⁹ Mustafa A. Aysan, “Atatürk'ün Ekonomik Görüşü, Devletçilik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, Yıl: Temmuz 1986, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler&icerikNo=982>

verilmemelidir. Denklikten anlaşılan devletin normal gelirleri ile normal harcamaları arasında denkliğin sağlanmasıdır. İç ve dış borçlanmadan sağlanan devlet gelirleri ile bütçe denkliğinin sağlanması kabul edilmemektedir.¹⁰

Bu amaç çerçevesinde 1923–29 yıllarında ve 1930–38 yıllarında Atatürk'ün uyguladığı maliye politikaları kapsamında bütçe ve vergi uygulamaları ele alınacaktır.

2.1. Bütçe Politikaları

2.1.1. 1923–1929 Dönemi Bütçe Uygulamaları

1923–1929 yılları arasında iki dönüm noktasından söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki dönemin başında toplanan İzmir İktisat Kongresi diğeri ise dönemin sonunda yaşanan Büyük Buhrandır.

İzmir İktisat Kongresi çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcilerinden oluşan toplam 1135 temsilcinin katılımıyla 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu Kongre ile Türk Hükümeti bir yandan Lozan'da karşılaşılan zorlukları kamuoyuna duyurmak, diğeri yandan da ekonominin çeşitli sorunlarını tartışmak istemiştir.¹¹ Aynı zamanda Türkiye'nin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını ilan etmek, halkın da katılımı ile kalkınma strateji ve politikalarını uygulamaya koymak amaçlanmıştır. Liberal iktisadi görüşün hakim olduğu İzmir İktisat Kongresi'nde; piyasa ekonomisinin geliştirilmesi ve özel girişimciliğin teşvik edilmesi, millileştirme ve korumacı politikaların uygulanması, vergi sisteminin modernleştirilmesi ve vergilerin azaltılması, çalışanlara yeni sosyal hakların tanınması gibi konularda kararlar alınmıştır.¹²

1923–29 döneminde ekonomik yapı ve kurumlar, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönem içerisinde devlet, direkt olarak ekonomik yatırımlara girmemekle beraber çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelerle özel sektörü yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Ekonomik yatırımlar için özel sektörün imkanlarının kısıtlı olması sebebiyle genel menfaatleri ilgilendiren noktalarda devlet ekonomiye iştirak etmek zorunda kalmıştır.¹³ Bu anlamda devlet katıksız bir liberal iktisat politikası yanlısı olmamış ama ekonomik yaşamın gereklerini bizzat gerçekleştiren de olmamıştır.¹⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan maliye politikalarını belirleyen görüşler ise büyük ölçüde Türkiye İktisat Kongresi'nde kararlaştırılmıştır.¹⁵ Avrupa'daki ulus devletlerin benimsedikleri iktisat politikalarından esinlenen Cumhuriyet rejimi politikaları, girişimciliğin mali disiplin bozulmadan teşvik edilmesini öngörmüştür. Mali disiplinin sağlanması ise bütçe denkligi ve kontrollü para yönetimine dayandırılmıştır. Kontrollü para yönetiminde ise dış açık veya ödemeler dengesinde açık vermemek suretiyle, döviz kurunun mutlak sabitliği esas alınmıştır.

¹⁰ Mustafa A. Aysan, *a.g.m.*

¹¹ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s. 3

¹² İstiklal Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Nisan 2008, s. 79-80

¹³ Özer Özçelik - Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IX, Sayı 1, Haziran 2007, s. 257

¹⁴ Hasan Sabır, "Atatürk'ün İktisat Zihniyeti", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: 28, Yıl:8, Nisan 2003, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/Ataturk.doc>, s. 3

¹⁵ İstiklal Yaşar Vural, *a.g.m.*, s. 79-80

Yani para arzında, devlet bütçesinde ve dış ödemelerde denge sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle devlet gelir ve giderlerinin denkliği esas alınmış, bütçe açığı ve bundan kaynaklanan iç ve dış borçlanmadan kaçınılmıştır.¹⁶ Yani 1923–29 döneminde uygulanan maliye politikalarının dayandığı klasik (liberal) iktisat yaklaşımının da ana ilkelerinden biri olan ve altın kural olarak adlandırılan ilkeye göre; devlet bütçesinin denk olması ve yatırımların finansmanı dışında kesinlikle borçlanılmaması¹⁷ amaçlanmıştır.

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle mali disiplini sağlamada bütçe etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilk bütçesi olan 1924 bütçesi ve daha sonraki bütçeler, bütçe ilkelerine uygun olarak yapılmaya çalışılmış, 1927 yılında ise Muhasebe-i Umumiye Kanunu, kamu bütçelerini disiplin altına almak ve modern bir bütçe uygulaması sağlamak amacıyla yeniden düzenlenmiştir.¹⁸

Tablo 1’de 1923–1929 dönemi bütçeleri açısından; 1923,1924 yılı bütçelerinin açık vermesi, 1925,1927,1929 yılı bütçelerinin fazla vermesi ve 1926,1928 yılı bütçelerinin ise denk olması tahmin edilmiştir. Fakat kesin hesap sonuçları göz önüne alındığında 1925 yılı bütçesi dışında kalan tüm bütçeler fazla vermiştir (Tablo 1). 1925 yılında ise gelir üzerinden alınan en önemli vergilerden biri olan Aşar’ın yürürlükten kaldırılması¹⁹ ile 31,1 milyon TL yani o yılın bütçesinin % 15,4 oranında bir açık verilmiştir.

Tablo 2’de ise, 1923–29 dönemi bütçe ödenekleri ve kesin hesapların sonuçları gösteriyor ki, kambiyo kısıtlarının oldukça düşük bir düzeyde olduğu, para basma yetkisinin yabancılarda olduğu ve para politikasını belirleyecek bir merkez bankasının bile olmadığı koşullarda denk bütçe politikasının iç istikrarın sağlanmasında etkili bir araç olarak kullanılmış ve bütçe uygulamalarında "samimilik" ilkesine uyularak gerçekçi bütçeler hazırlanmıştır.²⁰ Böylece 1923–29 döneminde Atatürk’ün maliye politikasında izlediği; iç ve dış itibarı yüksek hazine ile denk bütçe hedefi hemen hemen gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: 1923–1929 Dönemi Bütçenin Kesin Hesap Gelir-Gider ve Açık Kalemleri (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Gelir	Gider	Açık
1923	111 271 945	105 926 111	-5 345 034
1924	138 416 828	131 628 038	-6 788 790
1925	170 391 263	201 449 722	31 058 459
1926	180 363 257	172 186 885	-8 176 372
1927	202 239 236	198 951 159	-3 288 077

¹⁶ Aziz Konukman, “Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları – Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2/2003, s. 30

¹⁷ İstiklal Yaşar Vural, *a.g.m.*, s. 82

¹⁸ İstiklal Yaşar Vural, *a.g.m.*, s. 82

¹⁹ Esfender Korkmaz, “Mali Yapı Mali Politikalar” , *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Eylül-Aralık 1998, s. 3414

²⁰ İstiklal Yaşar Vural, “1923-1929 Dönemi Maliye Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 1999, s. 143

1928	222 030 788	201 132 997	-20 897 791
1929	224 143 619	213 367 359	-10 776 260

Kaynak: http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm

Tablo 2: 1923–1929 Dönemi Tahmini ve Kesin Hesap Bütçe Gelir-Gider-Açıkları (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Tahmini Bütçe Geliri Milyon TL	Tahmini Bütçe Gideri Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Geliri Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Giderleri Milyon TL	Kesin Hesap Açık Milyon TL	GSMH Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Geliri/GSMH %	Kesin Hesap Bütçe Gideri/GSMH %	Kesin Hesap Açık/GSMH %
1923	94	113	111,3	105,9	-5,3	952,6	11,7	11,1	0,6
1924	129	140	138,4	131,6	-6,8	1203,8	11,5	10,9	-0,6
1925	191	184	170,4	201,4	31,1	1525,6	11,2	13,2	2
1926	190	190	180,4	172,1	-8,2	1650,5	10,9	10,4	0,5
1927	195	194	202,2	199	-3,3	1471,2	13,7	13,5	0,2
1928	207	207	222	201,1	-20,9	1632,5	13,6	12,3	-1,3
1929	221	220	224,1	213,3	-10,8	2073,1	10,8	10,3	-0,5

Kaynak: TÜİK (İstatistik Göstergeler 1923–2006) ve http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm 'den yararlanarak

2.1.2. 1930–1938 Dönemi Bütçe Uygulamaları

1929'da yaşanan büyük kriz Cumhuriyet dönemi Türk ekonomisi için bir dönüm noktası olmuş, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de devletçi, müdahaleci ve korumacı politikalara geçilmiştir.²¹ 1929 dünya ekonomik buhranının yanı sıra 1930 arifesinin Cumhuriyet Türkiye'si için dönüm noktası teşkil eden başka hususları da vardı. Bunlardan biri Lozan antlaşmasının gümrük tarifeleri için koyduğu beş yıllık sınırlamanın 1928'de bitiyor olması, diğeri ise yine Lozan'a göre Osmanlı'dan devralınan üçte ikilik borcun 1929'da başlıyor olmasıdır. Dolayısıyla ekonomik buhran olmasa bile 1929 yılı Türkiye için bir dönüm noktasıdır.²²

1930–38 döneminde uygulanan maliye politikaları, yukarıda sayılan nedenlerden önemli ölçüde etkilenmiş ve liberal ekonomi anlayışından karma ekonomik anlayışa (devletçilik politikası) bir geçiş olmuştur. Bu dönemde; piyasa ekonomisinin esas alınması, iktisadi krizden çıkmak ve sanayileşip kalkınabilmek için devletin daha çok yatırım yapması ve ekonomiye müdahalede bulunması gerektiğini kabul edilmiştir. Gerekli alanlarda (sanayi, altyapı..) devletin yatırım yapması, kamu iktisadi teşebbüsleri

²¹ Ali Çoşkun, *a.g.m.*, s. 75

²² Ömer Çaha, "Atatürk dönemi İktisat Politikaları", (Kırıkkale Üniversitesi Atatürk'ü Anma Sempozyumu, 10 Kasım 1993, <http://www.fatih.edu.tr/~omercaha/Makaleler/Turkce%20Makaleler/Turkeyinin%20siyasa%20yapisi%20ile%20ilgili%20makaleler/AtaturkIktisat.DOC>, s. 4-5

ile mal ve hizmet üretmesi, devletin düzenleme-planlama yoluyla piyasayı yönlendiren öncü-yönetici olması gerektiği kabul edilmiştir. Fakat Atatürk'ün devletçilik ilkesi merkezi ve katı planlamaya dayanan, özel teşebbüsü geri planda bırakan, üretim faktörleri mülkiyetini büyük ölçüde devlete aktaran bir sistemi öngörmemiştir. Yani bu ılımlı devletçilik ilkesi sayesinde özel sektörün gerekli sermayeye, teknolojiye, güce ulaşmasından sonra devlet, piyasaya müdahaleden vazgeçecektir.²³

Devletçi bir sanayileşme modeli benimseyen Türkiye Cumhuriyeti, bu modelin hayata geçirilmesinde önemli rol oynayan ve dünyadaki ilk planlama deneyimlerinden kabul edilen sanayi planları doğrultusunda planlı bir sanayileşme sürecine girmiştir. 1930 tarihli “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor”la başlayan çalışmalar ile Sovyet uzmanların ve Amerikalı uzmanların hazırladığı raporlardan yararlanılarak sanayide planlı yıllar başlatılmıştır.²⁴ Bu kalkınma hamlelerinin finansmanı daha çok vergiler ve iç borçlanma ile karşılanmış, ayrıca 1934'te Sovyet Rusya'dan 8 milyon dolar, 1938'de İngiltere'den 13 milyon sterlin dış borçlanmaya gidilmiştir.²⁵

Atatürk Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı 1933–1938 yılları, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı ise 1938–1944 yılları için hazırlatmıştır. Her iki kalkınma planının da amacı, hammaddesi Türkiye'de olmasına karşın dışarıdan ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin ülkemizde üretilmesini sağlamak olmuştur.²⁶ Bu bakımdan uygulamaya konulan ilk Kalkınma Planı, temel tüketim maddelerinin yurt içinde üretilmesini öngören bir ithal ikamesi aygıtı niteliğini taşımıştır.²⁷ İkinci Sanayi Planının temel felsefesi ise, önemli yatırımlar yapmak yanında, hammaddesi Türkiye'de bol olan fakat sermaye yetersizliği nedeniyle üretime dahil edilmesi güç olan hammaddeleri, yurt dışına ihraç etmek ve döviz girdisini arttırmak olmuştur.²⁸

Yıllar itibariyle bütçe verilerini incelediğimizde 1930–38 döneminde de, mali disiplinden taviz verilmediği, bütçe dengliği ve para istikrarının sağlanmasına yönelik politikaların sürdürüldüğü görülmektedir. Kesin hesap gelir ve giderlerinin gayrisafı milli hâsıladaki payları baz alındığında “büyük buhran” sonrasında bile mali disiplini sağlama yönünde güçlü bir kararlılığın varlığı göze çarpmaktadır. Büyük buhranın etkisini atlatmak için 1929'dan itibaren uygulanan politikalar sonucunda 1930'da kesin hesap gelirlerinin giderlerden daha fazla olduğu görülmektedir. 1933 hemen hemen denk gerçekleşen bütçe uygulaması bir yana bırakılırsa 1933- 1936 arasında bütçenin açık verdiği; 1936'dan sonra ise bütçenin fazla verecek şekilde uygulandığı görülmektedir. 1930–38 döneminde ortaya çıkan bütçe açığının ise iki ana nedeni vardır. Bunlar; büyük buhranın bütçe üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler ve devletçilik ilkesi gereği yapılan kamu yatırımlarının finansmanı olarak sıralanabilir. Ayrıca batılı ülkelerin krizi önleme ve ufukta görülen savaşa hazırlık nedeniyle “komşuyu fakirleştirme” politikaları çerçevesinde dış ticaret artan ölçüde takasa bağlanmıştır. Bu durum 1925'ten itibaren dış ticaret hadlerini sürekli olarak

²³ İstiklal Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi...”, s. 96-98

²⁴ Alkan Soyak, “Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2003, s. 172

²⁵ Ali Çoşkun, *a.g.m.*, s. 76

²⁶ Hasan Sabır, “Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 62, 2006, s. 12

²⁷ Alkan Soyak, *a.g.m.*, s. 172

²⁸ Esat Çelebi, “Atatürk'ün Ekonomik Reformları Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923–2002)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Sayı 5, Ocak 2002, s. 24

Türkiye'nin aleyhine değiştirmeye başlamış ve Osmanlı'dan kalan dış borçların da ilk taksitinin ödeme tarihi gelmiştir.²⁹ Atatürk döneminde denk bütçeyi amaçlayan maliye politikasına önem verilmiştir. Tablo 3 ve 4'te görüldüğü üzere, 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması, 1931–32'de Lozan antlaşması gereği Düyun-u Umumiye borç taksitlerinin başlaması ve 1934–35 yılında da devlet yatırımlardaki artış nedeniyle oluşan açıklar haricinde bütçe hep fazla vermiştir.³⁰

Tablo 3: 1923–1929 Dönemi Kesin Hesap Gelir-Gider ve Açık Kalemleri (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Gelir	Gider	Açık
1930	217 451 343	210 129 655	-7 321 688
1931	165 227 843	181 861 013	16 633 170
1932	186 816 681	212 011 107	25 194 426
1933	174 296 035	173 608 829	-687 206
1934	207 277 524	228 858 736	21 581 212
1935	231 391 323	259 589 193	28 197 870
1936	271 078 532	252 402 010	-18 676 522
1937	314 170 811	287 183 747	-26 987 064
1938	322 933 849	303 888 954	-19 044 895

Kaynak: http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm

Tablo 4: 1930–1938 Dönemi Tahmini ve Kesin Hesap Bütçe Gelir-Gider-Açıkları (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Tahmini Bütçe Geliri Milyon TL	Tahmini Bütçe Gideri Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Geliri Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Giderleri Milyon TL	Kesin Hesap Açık Milyon TL	GSMH Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Geliri/GSMH %	Kesin Hesap Bütçe Gideri/GSMH %	Kesin Hesap Açık/GSMH %
1930	223	223	217,5	210,1	-7,3	1580,5	13,8	13,3	-0,5
1931	187	187	165,2	181,9	16,6	1391,6	11,9	13,1	1,2
1932	169	169	186,8	212	25,2	1171,2	15,9	18,1	2,2
1933	170	170	174,3	173,6	-0,7	1141,4	15,3	15,2	0
1934	184	184	207,3	228,9	21,6	1216,1	17	18,8	1,8
1935	195	195	231,4	259,6	28,2	1310	17,7	19,8	2,2
1936	213	213	271,1	252,4	-18,7	1695	16	14,9	-1,1
1937	231	231	314,2	287,1	-27	1806,5	17,4	15,9	-1,5

²⁹ İstiklal Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi...", s. 99–101

³⁰ Ozan Bahar, "Türkiye'de Atatürk Döneminde (1923–1938) Uygulanan Para Politikaları", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 11, Sayı 1, 2004, s. 160

1938	250	250	322,9	303,9	-19	1895,7	17	16	-1
------	-----	-----	-------	-------	-----	--------	----	----	----

Kaynak: TÜİK (İstatistik Göstergeler 1923–2006) ve http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm ‘den yararlanarak

2.2. Vergi Politikaları

2.2.1. 1923–1929 Dönemi Vergi Uygulamaları

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, Osmanlı'dan kalan vergi sistemi büyük ölçüde tarıma dayalı vergilerden oluşmuştur. Dolaysız vergiler içerisinde; bina ve arazi vergileri, temettü vergisi, hayvanlar (ağnam) vergisi, aşar ve madenlerden alınan vergiler yer alırken, tömbeki bayilerinden alınan vergiler, gemi harçları, sağlık harçları, deniz ve kara avcılığı vergileri ile gümrük vergileri dolaylı vergiler grubunu oluşturmaktadır. Araziden sağlanan tarımsal ürünler üzerinden genellikle onda bir oranında aynı olarak alınan Aşar vergisi ise en önemli dolaysız vergilerden birini oluşturmaktadır.³¹

Atatürk'ün maliye politikası, devlet hazinesinin yurt içinde ve dışında güçlü olması temeline dayanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirirken vergilerin, halka karşı işkenceye dönüşmesini önlenmeye ve vergi artışlarının halkın gelir düzeyi artışları ile oranlı olmasına çalışılmıştır. Çağdaş maliye politikasının temel amacı olarak gösterilen bu ilkeye göre; Atatürk döneminde halka ağır gelen ve sosyal zararları çok olan bütün vergi, resim ve harçlar kaldırılmış, onların yerine halkın gelir düzeyine göre ayarlanabilen vergiler getirilmiştir.³² Yine çağdaş maliye politikalarının amaçları arasında olan, “vergilerin ekonomik etkilerinin üretimi azaltmasının önlenmesi” ilkesi de Kemalist maliye politikasının temel amaçlarından biridir ve özellikle üretim üzerinde olumsuz etkileri olan neredeyse bütün vergi, resim ve harçlar da kaldırılmıştır.³³

Türkiye’de vergi reformunun başlangıcı da Atatürk dönemi vergi politikaları ile olmuştur. Atatürk tarafından 1923–30 döneminde alınan en önemli ekonomik önlem 17 Şubat 1925’de 552 sayılı yasa ile³⁴ çiftçi kesimine yönelik olarak “aşar vergisi”³⁵ nin kaldırılması olmuş ve bununla beraber Türkiye’de vergi reformu da başlatılmıştır. Bütçenin yaklaşık üçte birini oluşturan Aşar vergisi, bir arazi ürünü vergisidir.³⁶ 1924 bütçesinde köy vergileri yüzde 27,5 civarında gerçekleşirken, köy vergilerinin de yüzde 21,3’ünü Aşar vergisi teşkil ediyordu. Ve kent vergileri de yüzde 5,5 civarındaydı. Devlet bu vergi gelirinden vazgeçerek tarıma önemli bir kaynak bırakmış olacaktı. Öte yandan aşarın toplanmasını üstlenen mültezimler ve adamları köylü üzerinde, bu vergi yoluyla “bir soygun hükümlüğüne” da sahipti. Bu nedenle aşarın kaldırılması sadece mali yönden değil, aynı zamanda köylüye bu yolla yapılan zulmün kaldırmasında da son derece önemli olmuştur. Buna karşılık sadece koyun ve keçiden alınan sayım vergisi (ağnam vergisi) kapsamına 1925 yılında deve ve domuz, 1926 yılında da tüm hayvanlar alınmıştır. Daha sonra 1926–30 döneminde hayvan sayım vergisi 1,5–2 kat

³¹ İstiklal Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi...”, s. 86

³² Mustafa A. Aysan, *a.g.m.*

³³ Mustafa A. Aysan, *a.g.m.*

³⁴ T. Ayhan Çakın, “Atatürk Dönemi Türkiye Tarımı (1)”, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, 1981, Sayı :1,2,3, s. 1-12, <http://www.elebişbiçe.com/t.ayhancikin/detay.php?id=145>

³⁵ Erdinç Tokgöz, *a.g.e.*, s. 36.

³⁶ H.Hakan Kıvanç, “Vergi Reformunun Çerçevesi Ve Türkiye’deki Gelişimi”, *E-Yaklaşım Dergisi*, Sayı 177, Eylül 2007, http://www.alomaliye.com/2007/hakan_kivanc_vergi_reform.htm, 23 Temmuz 2007

arasında bir artış göstermiştir. Nitekim 1931'den itibaren bu vergilerde az da olsa düşüşler görülmektedir.³⁷

Aşarın kaldırılmasından sonra, vergi gelirleri bileşiminde gelir üzerinden alınan vergilerin payı önemli ölçüde düşmüştür. Aşarın kaldırılması ile meydana gelen boşluk özellikle harcamalar üzerinden alınan vergilerle doldurulmak istenmiştir. İşte bu nedenle 1926 yılında Umumi İstihlak Vergisi (muamele vergisi) uygulamaya konulmuştur. Bu vergi ile, vergi yükü köyden şehir ekonomisine kaymış ve bu vergi katma değer vergisinin Türkiye'deki ilk şekli olarak kabul edilmiştir. Ancak Türkiye ekonomisinin o günkü yapısı bu verginin başarılı bir biçimde uygulanmasına elverişli olmadığından 1927 yılında bu vergi kaldırılarak yerine Muamele Vergisi getirilmiştir. Yine bu dönemde yapılan bir diğer önemli değişiklik, sanayi ve ticaret alanında temettü vergisinin kaldırılarak yerine kazanç vergisinin kabul edilmiş olmasıdır. 1926 yılında kabul edilen kazanç vergisi, o tarihte uygulanmasına başlanılan en önemli vergilerden biridir. Kazanç vergisi, temettü vergisine nazaran daha geniş kapsamlı ve gerçek geliri kavramaya yönelik bir vergi olup günümüz gelir vergisine oldukça yakın bir yapı göstermektedir. Kazanç Vergisi Kanunu'nun geçmişe göre gerçek kazancı vergilemede iyi bir adım olduğu söylenebilir. Ancak hem kanundaki bazı eksiklik ve yetersizlikler, hem de vergi idaresinin gelişmemişliği dolayısıyla vergi umulan ölçüde başarılı olamamıştır.³⁸ Aşarın kaldırılmasından sonra yapılan reform çalışmaları sonucu olarak 1926 yılında 797 sayılı Kanunla ilk defa Veraset ve İntikal Vergisi yürürlüğe girmiştir. Bu vergi, menkul mallardan terekenin tahriri (yazımı) sırasında alınan tereke tahrir harcı ile gayrimenkullerden intikal muamelesinin yapıldığı sırada alınan intikal harcı kaldırılması sonucu düzenlenmiştir.³⁹ Ayrıca Aşarın kaldırılmasından önce uygulamaya giren yol vergisi alınmaya devam edilmiştir. Bu vergi ile 18–60 yaş arasındaki tüm erkekler ya yol inşaatında çalışmak ya da bunun yerine vergiyi parasal olarak ödemekle yükümlü kılınmıştır.⁴⁰

1929 yılına kadar devletin gümrük vergileri üzerindeki hakkı ertelendiği için dış rekabete karşı sanayisini koruyamaz duruma gelmiştir. Gümrük vergilerinin yükseltilememesi devleti önemli bir gelirden mahrum bırakmıştır. ⁴¹ Aşarın kaldırıldığı, Lozan Antlaşması uyarınca 1923–29 döneminde gümrükleri yükseltme yetkisinin hükümetten alındığı bu ortamda vergi politikasında Atatürk'ün yapmış olduğu bu radikal değişimlere gidilmeseydi denk bütçe ilkesinin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır.⁴²

Tablo 5'te 1923–29 dönemini incelediğimizde genel bütçe gelirlerinin %80'ler civarında vergi gelirleri ile karşılandığı görülmektedir. 1925 yılında Aşarın kaldırılması ile 1926 yılında gelir üzerinden alınan vergiler %15 oranından %9 oranına düşmüş ve bu açık servet üzerinden ve mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerdeki artışlarla telafi edilmiştir.

³⁷ T. Ayhan Çıkın, *a.g.m.* s. 1-12

³⁸ H.Hakan Kıvanç, *a.g.m.*

³⁹ Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu – Veraset ve İntikal vergisinin Tarihçesi , <http://www.bododenet.com.tr/veraset/ver01.pdf>, 10.08.2008

⁴⁰ İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 14

⁴¹ Okan H. Aktan, *a.g.m.*, s. 34

⁴² Aziz Konukman, *a.g.m.*, s. 36

Tablo 5: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Dağılımı (1923-1929)

YILLAR	GENEL BÜTÇE GELİRLERİ		VERGİ GELİRLERİ			DOLAYSIZ VERGİLER (2)			DOLAYLI VERGİLER (3)						
	1000 TL	1000 TL (%)	GELİR	SERVET	TOPLAM	MAL VE HİZMETLER	DIŞ TİCARET	TOPLAM							
	1000 TL	1000 TL (%)	1000 TL (%)	1000 TL (%)	1000 TL (%)	1000 TL (%)	1000 TL (%)	1000 TL (%)							
1923	111.272	95.354	86	35.059	36	11.164	12	46.223	48	23.729	25	25.402	27	49.131	52
1924	138.416	115.186	83	43.979	38	10.426	9	54.405	47	31.831	28	28.950	25	60.781	53
1925	170.390	138.270	81	20.496	15	23.661	17	44.157	32	50.718	36	43.395	32	94.113	68
1926	180.363	149.366	83	13.998	9	27.870	19	41.868	28	72.604	49	34.894	23	107.498	72
1927	202.239	163.355	81	16.146	10	25.611	16	41.757	26	91.747	56	29.851	18	121.598	74
1928	220.168	180.059	82	15.859	9	25.901	14	23	23	98.021	54	40.278	23	138.299	77
1929	224.144	182.535	81	14.850	8	30.412	17	45.262	25	87.493	48	49.780	27	137.273	75

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı GENEL BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ TAHSİLATININ DAĞILIMI (1) (1923-1938) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_2.xls.htm,

GENEL BÜTÇE GELİRLERİ TAHSİLATI (1923-1938) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm, ve GENEL BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ TAHSİLATININ YÜZDE DAĞILIMI (1923-1938) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_3.xls.htm, den yararlanılarak

1923–29 döneminde dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı artan bir seyir izlemektedir. Dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1923 yılında %50'ler civarında iken, 1929 yılına varıldığında %75'ler civarına ulaşmıştır. Bilindiği gibi dolaylı vergiler geliri hangi düzeyde olursa olsun tüketiciler tarafından ödenen bir vergi türü olduğu için adil olmayan bir vergi türü olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla bütçenin yükünün giderek dolaylı vergilere kayıyor olması vergi adaletini giderek bozulduğu anlamına gelmektedir. Döneme damgasını vuran olumsuz sayılabilecek tek bütçe göstergesi bu olmuştur. Ancak dolaylı vergilerden kaynaklanan bu adaletsizlik servet vergileri ile belirli bir ölçüde giderilmeye çalışılmıştır.⁶¹¹

2.2.2. 1930–1938 Dönemi Vergi Uygulamaları

1930–1938 yılları arasındaki dönemde; 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik buhranı Türkiye'de izlenen vergi politikalarında (devletçilik dönemi) da etkili olmuştur. İktisadi buhranın bütçe dengesini bozması sonucu, birçok yeni vergi getirilmiş ve uygulanan vergilerde de düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönem içinde genellikle mali amaçlı bir vergi politikası izlenmiştir.⁶¹² 1926 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılmasından doğan boşluğu doldurmak için getirilen ve ticaret ve sanat ile uğraşan gerçek ve tüzel şahısların gelirini konu edinen Kazanç Vergisi uygulamadaki güçlükler nedeniyle 1934 yılında değiştirilmiştir. 1929 buhranının bütçe üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için iki yeni vergi yürürlüğe konmuştur. 1931 tarihinde yürürlüğe giren İktisadi Buhran Vergisi, ticaret ve sanat sektörüne kıyasla iktisadi durumları daha az etkilenen maaş ve ücretlilerin ücretleri üzerinden alınan ve % 10 düzeyinden başlayan artan oranlı bir vergiydi. Benzer şekilde 1932 yılında, bütçedeki açığı kapatmak amacıyla tüm istihkak ve tediyeelerden, Kazanç ve İktisadi Buhran Vergileri çıkarıldıktan sonra geriye kalan tediye miktarının % 10'u oranında Muvazene Vergisi'nin alınması kararlaştırılmıştır. Her iki vergi de "geçici" vergiler olmak üzere yürürlüğe konulmuşlar fakat uygulama süreleri uzatılarak 1951 yılına kadar yürürlükte kalmışlardır. 1931 yılında ise üçüncü Muamele Vergisi iktisadi faaliyetleri olumsuz etkileyen yönlerini ortadan kaldırmak amacıyla yapılan değişikliklerle yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde vergi politikasındaki değişikliklerden bir de vergi sisteminin mali ve iktisadi amaçları gerçekleştirecek şekilde modernleştirilmesi olmuştur.⁶¹³

⁶¹¹ Aziz Konukman, *a.g.m.*, s. 37

⁶¹² H.Hakan Kıvanç, *a.g.m.*

⁶¹³ İstiklal Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi...", s. 102-103

Tablo 6: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Dağılımı (1930-1938)

YILLAR	GENEL BÜTÇE GELİRLERİ		VERGİ GELİRLERİ		DOLAYSIZ VERGİLER (2)		SERVET		TOPLAM		DOLAYLI VERGİLER (3)		MAL VE HİZMETLER		DIŞ TİCARET		TOPLAM	
	1000 TL	(%)	1000 TL	(%)	1000 TL	(%)	1000 TL	(%)	1000 TL	(%)	1000 TL	(%)	1000 TL	(%)	1000 TL	(%)	1000 TL	(%)
1930	217.451	76	164.607	76	14.114	9	28.801	17	42.915	26	60.694	37	60.998	37	121.692	74		
1931	186.008	76	141.360	76	18.361	13	23.930	17	42.291	30	51.024	36	48.045	34	99.069	70		
1932	214.323	76	162.348	76	36.232	22	23.032	15	59.264	37	59.549	37	43.535	26	103.084	63		
1933	201.720	78	156.483	78	34.720	22	22.171	14	56.891	36	56.040	36	43.552	28	99.592	64		
1934	241.218	60	143.571	60	39.300	27	23.156	17	62.456	44	37.750	27	43.365	29	81.115	56		
1935	266.774	58	154.957	58	44.161	28	24.126	16	68.287	44	38.589	25	48.081	31	86.670	56		
1936	224.092	60	135.420	60	56.583	42	15.701	11	72.284	53	50.396	37	12.740	10	63.136	47		
1937	261.595	62	163.083	62	27.882	17	17.678	11	45.560	28	49.732	31	67.791	41	117.523	72		
1938	322.934	63	203.174	63	64.011	32	16.466	8	80.477	40	58.339	29	64.358	31	122.697	60		

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı GENEL BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ TAHSİLATININ DAĞILIMI (1) (1923-1938) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_2.xls.htm,

GENEL BÜTÇE GELİRLERİ TAHSİLATI (1923-1938) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm, ve GENEL BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ TAHSİLATININ YÜZDE DAĞILIMI (1923-1938) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_3.xls.htm,’ den yararlanılarak

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere; 1930–38 döneminde liberal iktisat dönemine kıyasla, bütçe gelirlerinin yapısı daha adil bir hal almıştır. Dolaysız vergilerin bütçe gelirleri içerisindeki payının dönem başında %26'larda olduğu 1938'e gelindiğinde %40'lara yükseldiği görülmektedir. Bütçe gelirlerinin yaklaşık yarısını oluşturan dolaylı vergilerde bu vergileri yüklenen kesimin piyasa ekonomisine açık olan kesimler olduğu, dönem boyunca piyasa ilişkilerine girme oranı artan tarım kesiminin dolaylı vergilerdeki payının bir miktar arttığı; ancak, Aşar Vergisinin kaldırılmasından sonra tarımsal kazançların büyük ölçüde vergi dışı kalması nedeniyle toplam vergi yükü açısından tarımsal kesimin diğer birçok kesime göre daha avantajlı olduğu söylenmektedir. Bu dönemde, Arazi ve Hayvan Vergisi'ni köylü kesim, diğer vergileri kentli kesimin üstlendiği; köylü kesimde vergi yükünün hayvan besleyen kesim aleyhine olduğu; Kazanç Vergisi'ni ise şirketler, serbest meslek sahipleri, ticaret kesimi, küçük üreticiler ve çalışanların ödediği ileri sürülebilir. 1930'lu yılların başlarında bütçe gelirlerinin ağırlıklı olarak dolaylı vergilere dayanması ve vergi yükünün adaletsiz bir şekilde dağılması vergi politikasının yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Nitekim bu gereksinim 1930 yılında hazırlanan Rist Raporu'nda da dile getirilmektedir. Rist Raporu'na göre yükümlülerin vergi yükü oldukça yüksektir; vergi sistemi büyük ölçüde dolaylı vergilere dayandığı için vergi yükünü hafifletmek amacıyla dolaysız vergilerin kamu gelirleri içerisindeki payının ve mevcut vergilerin verimliliğinin artırılması gerekmektedir. Ancak 1929 buhranı, kalkınma çabalarına hız verilmesi ve savaş öncesi hazırlıklar nedeniyle vergi gelirlerinin artırılması ihtiyacı ortaya çıktığı için vergi yükünü daha da ağırlaştıracak vergisel düzenlemeler yapılmıştır.⁶¹⁴

Sonuç

Bu çalışma ile 1923–38 yılları arasındaki dönemin iktisadî, sosyal, siyasi ve ekonomik koşulları dikkate alınarak Atatürk'ün uyguladığı maliye politikaları, bütçe ve vergi uygulamaları gelişmelerle birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Öncelikle içinden çıkılan savaş sonrası ekonomik yapı ele alınmış, ardından söz edilen dönemde uygulanan maliye politikaları incelenmiştir. Bu anlamda Atatürk'ün uyguladığı maliye politikaları temelde; bütçe denkliliğine dayanmakta ve zulmetmeden vergilendirmeyi amaçlamaktadır.

1923–1929 döneminde İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların da etkisiyle, Türkiye'nin klasik tarım kültürü ve ekonomisinden çıkarak sanayileşme yolunda hızla değişmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda uygulanan maliye politikaları liberal iktisat politikaları ile uyumlu bir şekilde yürütülmüştür. Bu amaçla girişimcilik ve piyasa ekonomisi güçlendirilmek istenmiştir. Ayrıca bu dönemde modern vergi sistemi kurulması yolunda ilk adım atılarak Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Bununla tarımsal üretimi artırmak ve çiftçinin üzerindeki vergi yükünü hafifletmek amaçlanmıştır. Aşarın kaldırılması sonucunda oluşan açığı kapamak için yerine modern vergiler konulmuştur.

1930–1938 döneminde ise; özellikle 1929 krizinin etkisi ile ülkede karma ekonomi politikasına geçilmiştir. Krizin daha kolay atlabilmesi için kıt kaynaklarla halkın ihtiyaçlarının en iyi biçimde karşılanmasına yönelik olarak devlet müdahalesinin

⁶¹⁴ İstiklal Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi...", s. 103-105

şart olduğu öngörülmüştür. Bu doğrultuda devlet klasik görevleri dışında iktisadi büyüme ve kalkınmayı sağlamak gibi görevleri de üstlenerek müdahaleci Keynezyen iktisat politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün önderliğinde planlı kalkınma dönemine girilmiş ve Atatürk 1933–1938 yılları için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı, 1938–1944 yılları için İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hazırlatmıştır. Hazırlanan Sanayi planları çerçevesinde özel kesime öncülük yaparak ekonomik kalkınmayı hızlandırmak ve hammaddesi ülkemizde olmasına karşın dışarıdan ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin ülkemizde üretilmesini sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca 1930–38 döneminde vergi adaletini sağlamak için modern vergi uygulamalarına gidilmiştir. Böylece dolaysız vergilerin toplam vergiler içindeki payı artmıştır.

Sonuç olarak; 1923–38 döneminde 15 yıl boyunca Atatürk'ün maliye politikaları doğrultusunda vergilerin daha adaletli alınması için yasal düzenlemeler yapılmış, devlet gelirleri halkın gelir artışına uygun olarak dengeli bir şekilde arttırılmış ve en önemlisi bütçe açıklarından kaçınılmıştır. Böylece içeride ve dışarıda itibarı yüksek bir hazine sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Okan H., “Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998, s. 29–36
- AYSAN, Mustafa A., “Atatürk'ün Ekonomik Görüşü, Devletçilik”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 6, yıl: Temmuz 1986, <<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=982>>
- BAHAR, Ozan, “Türkiye de Atatürk Döneminde (1923–1938) Uygulanan Para Politikaları”, Yönetim ve Ekonomi, Cilt 11, Sayı 1, 2004, s. 155–166
- COŞKUN, Ali, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi ”, Atatürkçü Düşünce Dergisi, Sayı: 4, Kasım 2003, s. 72–77
- ÇAHA, Ömer, “Atatürk dönemi İktisat Politikaları”, (Kırıkkale Üniversitesi Atatürk'ü Anma Sempozyumu, 10 Kasım 1993, <<http://www.fatih.edu.tr/~omercaha/Makaleler/Turkce%20Makaleler/Turkiyenin%20siyasal%20yapisi%20ile%20ilgili%20makaleler/AtaturkIktisat.DOC>>
- ÇELEBİ, Esat, “Atatürk'ün Ekonomik Reformları Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923–2002)”, Doğu Üniversitesi Dergisi, Sayı 5, Ocak 2002, s. 17–50
- ÇIKIN, T. Ayhan, “Atatürk Dönemi Türkiye Tarımı (1)”, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Atatürk Özel Sayısı, 1981, Sayı:1,2,3, s. 1-12, <<http://www.elelebizbize.com/t.ayhancikin/detay.php?id=145>>
- DURDU, Mehmet Burak, “Camilla Jacquart'ın Raporuna Göre Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi”, Kastamonu Eğitim Dergisi, c:16, no:1, 2008, s. 221–236
- DURU, Cihan, Kemal Turan, Abdurrahman Öngeoğlu, Atatürk Dönemi Maliye Politikası I, TİSA Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 84–85
- KIVANÇ, H.Hakan, “Vergi Reformunun Çerçevesi Ve Türkiye'deki Gelişimi”, E-Yaklaşım Dergisi, Sayı 177, Eylül 2007, <http://www.alomaliye.com/2007/hakan_kivanc_vergi_reform.htm>
- KONUKMAN, Aziz, “Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları–Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 2/2003, s. 29–65
- KORKMAZ, Esfender, “Mali Yapı Mali Politikalar”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:23–24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Eylül-Aralık 1998, s. 3412–3417

- ORTAYLI, İlber, “15 Mayıs 1919”, Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 2007, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/05/20/pazar/yazortay.htm>>
- ÖZÇELİK, Özer ve Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt IX, Sayı 1, Haziran 2007, s. 253–266
- PARASIZ, İlker, Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998
- SABIR, Hasan, “Atatürk’ün İktisat Zihniyeti”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 28, yıl:8, Nisan 2003, <<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/Ataturk.doc>>
- , “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”, Sayıştay Dergisi, Sayı 62, 2006, s. 3–19
- SOYAK, Alkan, “Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı?”, Doğuş Üniversitesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2003, s. 167–182
- TESBİ, Mehmet Ali, “Atatürk Dönemi Türkiye’nin ekonomi Politikası”, Anamur Akdeniz Postası, 28 Kasım 2001, <<http://www.tarim.gen.tr/tesbi/94.htm>>
- TOKGÖZ, Erdiñ, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–1999), İmaj Yayıncılık, Ankara, 1999
- Vural, “1923–1929 Dönemi Maliye Politikaları”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 1999, s. 133–146
- VURAL, İstiklal Yaşar, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 20, Nisan 2008, s. 77–114
- Gelir İdaresi Başkanlığı, Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Dağılımı (1) (1923-2007), <http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_2.xls.htm>
- , Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatı (1923-2007) <http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm>
- , Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (1923-2007) <http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_3.xls.htm>
- TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923–2006, <http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf>
- Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, Veraset ve İntikal Vergisinin Tarihçesi, <<http://www.bdodenet.com.tr/veraset/ver01.pdf>>